

FECR

FCR YAYIN LTD.
Genel Yayın No | General Publication Number: 2056
FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550
ISNI: 0000 0004 4657 1968
ROR ID: ror.org/00zznvq98

Alt Marka | Imprint: Fecr
Yayın No | Publication Number: 1195

Kitap Adı : Zemahşerî'nin Fıkıh Usulü Anlayışı
Book Title : Al-Zamakhsharī's Understanding of Islamic Legal Theory
ISBN : 978-625-8910-54-4
DOI : doi.org/10.70458/fcr.9786258910544

Yazar | Author: Hilal Demiralay Cambaz | orcid.org/0000-0001-8762-9538
Kurum | Institution: Manisa Celal Bayar Üniversitesi
ROR ID: ror.org/053f2w588
Editör | Editor: Adem Yenidoğan| orcid.org/0000-0003-0582-3818

Yayın Türü: Kitap | Publication Type: Book - Monograph
Yayın Dili: Türkçe | Language: Turkish
Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm
Baskı Sayısı | Edition: 1
Sayfa Sayısı | Pages: 229 (xiv+215)

Yayım Tarihi | Publication Date: Kasım | November 2026
Yayım Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye
Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR
Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories
BIC: LAFS - İslâm Hukuku | Islamic Law
BISAC: LAW119000 - Hukuk / İslâm Hukuku | Law / Islamic
THEMA: LAFS - Hukuk Sistemleri: İslâm Hukuku | Systems of Law: Islamic Law
LC Classification: KBP425 - İslâm Hukuku / Fıkıh Usulü, Hukuk Metodolojisi ve Hukukî Akıl Yürütme | Islamic Law / Uṣūl al-Fiqh, Jurisprudence and Legal Reasoning
DEWEY: 340.591 - İslâm Hukuku / Fıkıh Usulü | Uṣūl al-Fiqh (Fundamentals of Islamic Law)
WoS Category: Din | Religion
WoS Citation Topics Meso: 6.256 - Din | Religion
WoS Citation Topics Micro: 6.256.2325 - Din Araştırmaları | Religious Studies
Scopus Subject Areas: 1212 - Din Araştırmaları | Religious Studies

Atıf Bilgisi | Cite as: Demiralay Cambaz, Hilal. *Zemahşerî'nin Fıkıh Usulü Anlayışı.* Ankara:FCR Yayın Ltd.-Fecr, 2026.

© Tüm hakları saklıdır | All rights reserved: FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050
Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60
www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Zemahşerî'nin Fıkıh Usulü Anlayışı

Hilal DEMİRALAY CAMBAZ

Ankara 2026

Yazar Hakkında | About the Author

Hilal DEMİRALAY CAMBAZ
İlk ve ortaöğretimini Manisa'da tamamladı. 2011 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2012-2016 yılları arasında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Hukuku alanında yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2017 yılında aynı üniversitede ve alanda başladığı doktora eğitimini Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde sürdürdü ve 2024 yılında doktor ünvanını aldı.
Meslek hayatına 2011 yılında Diyanet İşleri Başkanlığında başladı ve bu kurum bünyesinde çeşitli görevlerde bulundu. 2018 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü'nde göreve başladı. Hâlen aynı fakültede Kur'an-ı Kerim derslerini yürütmektedir.
Evli ve iki çocuk annesidir.

She completed her primary and secondary education in Manisa. In 2011, she graduated from the Faculty of Theology at Sakarya University. Between 2012 and 2016, she completed her master's degree in Islamic Law at the Faculty of Theology, Dokuz Eylül University. She began her doctoral studies in the same field at the same university in 2017 and continued her studies at the Faculty of Theology, Eskişehir Osmangazi University, where she earned her PhD in 2024.
She began her professional career in 2011 at the Presidency of Religious Affairs, where she held various positions. In 2018, she joined the Department of Basic Islamic Sciences at the Faculty of Theology, Manisa Celal Bayar University. She currently teaches courses on the Holy Qur'an at the same faculty.
She is married and has two children.

Kitap Hakkında

Zemahşerî'nin Fıkıh Usulü Anlayışı

Bu çalışma, İslâm düşünce tarihinde özellikle tefsir ve dil ilimlerindeki yetkinliğiyle tanınan Zemahşerî'nin fıkıh usulü anlayışını, itikadî kabulleri ve fıkhî yorumları çerçevesinde incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, Mu'tezilî-Hanefî kimliğine sahip Zemahşerî'nin usûlî yaklaşımını ortaya koymak ve akıl, nakil, maslahat ve adalet arasındaki ilişkiyi fıkhî düşüncesi bağlamında değerlendirmektir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada literatür taraması, doküman analizi ve hermenötik yorumlama tekniklerinden yararlanılmıştır. Başta *el-Keşşâf* ve *Ruûsü'l-Mesâil* olmak üzere müellifin eserleri temel kaynak olarak incelenmiştir. İlk bölümde hüsün-kubuh, akıl ve salah-aslah kavramları ele alınmış; ikinci bölümde Kitap, sünnet, icmâ, kıyas, ictihad, istihsan, maslahat ve örf gibi deliller ile lafız teorisi ve teklifî hükümler değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise Zemahşerî'nin fıkhî yaklaşımının karakteristik özellikleri analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Zemahşerî'nin aklı bağımsız bir hüküm kaynağı olarak konumlandırmadığı, bununla birlikte dinî metinlerin yorumlanmasında aklî çıkarımlara önemli bir işlev yüklediği belirlenmiştir. Ayrıca onun maslahat, kolaylık, toplumsal fayda, dil kuralları ve kıraat farklılıklarını dikkate alan bütüncül bir yorum yöntemi benimsediği ortaya konulmuştur. Çalışma, Zemahşerî'nin mezhep taassubunu aşan, tahkike dayalı ve çok yönlü fıkhî yaklaşımının, klasik İslâm hukuk düşüncesinin anlaşılmasına katkı sunduğunu ve çağdaş fıkhî problemlerin değerlendirilmesinde önemli metodolojik imkânlar taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Zemahşerî; Fıkıh Usulü; Mu'tezile; Hüsün-Kubuh; Maslahat

About the Book

Al-Zamakhsharī's Understanding of Islamic Legal Theory

This study examines the understanding of Islamic legal theory developed by al-Zamakhsharī, a prominent scholar renowned for his contributions to Qur'anic exegesis and Arabic linguistics, within the framework of his theological commitments and juristic interpretations. Its primary objective is to investigate how his Mu'tazilite theological orientation and affiliation with the Hanafī school shaped his legal methodology, particularly regarding reason, revelation, justice, and public interest. Employing a qualitative research approach, the study utilizes literature review, document analysis, and hermeneutical interpretation, focusing primarily on *al-Kashshāf* and *Ruʾūs al-Masāʾil*. The first chapter explores the concepts of moral goodness and evil (ḥusn-qubḥ), reason, and righteousness (ṣalāḥ-aṣlaḥ). The second investigates the principal sources of Islamic law, methods of legal reasoning, linguistic interpretation, and normative rulings. The third analyzes the distinctive characteristics of al-Zamakhsharī's jurisprudential thought. The findings indicate that although al-Zamakhsharī does not regard reason as an independent source of legal authority, he assigns it a significant role in interpreting revealed texts. His methodology emphasizes public interest, legal facilitation, social welfare, linguistic analysis, and variant Qur'anic readings. The study concludes that his critical, multidimensional approach transcends rigid sectarian boundaries and offers valuable methodological insights into classical Islamic legal thought and contemporary jurisprudential discussions.

Keywords: Al-Zamakhsharī; Islamic Legal Theory; Mu'tazila; Moral Goodness and Evil; Maṣlaḥa

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ix
TAKDİM xi
ÖN SÖZ xiii
GİRİŞ 1
I. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı 1
II. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırları 4
III. Araştırmanın Kaynakları ve Planı 6
IV. Zemahşerî'nin Hayatına ve Yaşadığı Döneme Kısa Bir Bakış 8

BİRİNCİ BÖLÜM
1.1. TEMEL KAVRAMLAR 15
1.1.1. Hüsün-Kubuh 15
1.1.2. Akıl 39
1.1.3. Salah-Aslah 52
1.2. Değerlendirme 58

İKİNCİ BÖLÜM
2.1. ZEMAHŞERÎ'NİN USUL ANLAYIŞI 59
2.1.1. Aslî Deliller 63
2.1.1.1. Kitap 63
2.1.1.2. Sünnet 67
2.1.1.3. İcmâ 74
2.1.1.4. Kıyas ve İctihad 77
2.1.1.4.1. Kıyas 77
2.1.1.4.2. İctihad 83
2.1.1.5. İstihsan 90
2.1.1.6. Maslahat ve Mefsedet 95
2.1.1.7. Örf 101
2.1.2. Aklî ve Şer'î Teklif Ayrımı 103
2.1.2.1. Hâs Lafız 106
2.1.2.1.1. Emir 108
2.1.2.1.2. Nehiy: 114
2.1.2.1.3. Mutlak ve Mukayyed 117
2.1.2.2. Âm Hüküm ve Tahsisi 119
2.1.2.3. Müşterek 125
2.1.3. Anlamın Açıklığı-Kapalılığı Açısından Lafız 126
2.1.3.1. Açık Anlamlı Lafızlar 126
2.1.3.1.1. Zâhir 126

2.1.3.1.2. Nass 127
2.1.3.1.3. Müfesser 128
2.1.3.1.4. Muhkem 128
2.1.3.2. Kapalı Anlamlı Lafızlar 130
2.1.3.2.1. Hafî 130
2.1.3.2.2. Müşkil 131
2.1.3.2.3. Mücmel 132
2.1.3.2.4. Müteşabih 133
2.1.3.3. Kullanıldığı Mana Bakımından Lafızlar 133
2.1.3.3.1. Hakikat-Mecaz 133
2.1.3.3.2. Sarih-Kinaye 135
2.1.4. Delalet 137
2.1.4.1. Nesih 137
2.1.5. Teklifî Hükümler 145
2.1.5.1. Vacib 145
2.1.5.2. Mendub 148
2.1.5.3. Haram 148
2.1.5.4. Mekruh 152
2.1.5.5. Mübah 153
2.1.5.6. Azimet ve Ruhsat 155
2.1.6. Değerlendirme

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3.1. ZEMAHŞERÎ'NİN FIKIH ANLAYIŞININ ÖZELLİKLERİ 161
3.1.1. Şer'î Maslahatlara İtibar Etmesi 163
3.1.2. Kolaylığı Tercih Etmesi 166
3.1.3. Toplumsal Faydayı Öncelemesi 170
3.1.4. Deliller Arasında Uyum ve Bütünlük Arayışı 172
3.1.5. İtikadî Ön Kabullerin Fıkhî Düşüncesine Etkisi 174
3.1.6. Dil Kurallarının Fıkhî Düşüncesine Etkisi 176
3.1.7. Kıraat Farklılıklarının Fıkhî Düşüncesine Etkisi 179
3.1.8. Tarihî Bağlamı Dikkate Alması 186
3.1.9. Mezheplere Eleştirel Yaklaşımları 188
3.1.10. Hikmete Vurgu Yapması 191
3.1.11. Bir Ayette Çok Yönlü Çıkarımlarda Bulunması 195
3.2. Değerlendirme 196

SONUÇ 199
KAYNAKÇA 203
DİZİN 211

KISALTMALAR

b.	: Baskı
b.y.	: Baskısı Yok
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
m.	: Miladî
md.	: Madde
M.Ö.	: Milattan Önce
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa numarası
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ty.	: Tarih yok
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.d.	: Ve devamı
yy.	: Yayıncı yok
yyy.	: Yayın yeri yok

TAKDİM

Ehlisünnet alimleri, İslam dininin tevhid, nübüvvet ve meâd inancını doğrudan zedeleyecek bir görüşe sahip olmayan bütün İslâmî fırkaları iman çerçevesi içinde değerlendirmiş, yani küfürle itham etmemiştir. Bu anlayış dini metinlerin yorumlanma alanını genişletmiş, bu sayede zengin bir düşünce mirası oluşmuştur. Zemahşerî'nin fıkıh anlayışının incelendiği bu çalışma, söz konusu zengin miras sayesinde gerçekleşmiştir. Zemahşerî her ne kadar amelde Hanefi ekolüne mensup olsa da itikatta Mutezile mezhebine mensup olması, onun Kur'an'a ve sünnete dair yorumlarını ulema nezdinde itibarsız kılmamış, aksine görüşleri ciddi referans kabul edilmiştir. Özellikle "el-Keşşâf" adlı tefsiri, neredeyse bütün tefsir müelliflerinin ana kaynaklarından birini oluşturmuştur.

Fıkhın ibadetler ve kefaretler dışındaki konularının içtihada açık olduğu İslam alimlerinin genel kabulüdür. Hz. Ömer'in uygulamalarıyla başlayan, nasların yeni oluşan şartlar muvacehesinde yorumlanması faaliyeti, farklı yoğunluklarla da olsa tarihi süreç içerisinde hep var olmuştur. Bu konuda, fıkıh usûlü ilminin kıyas, maslahat ve makasıd esasları hukuki dayanak işlevi görmüştür. Bu esasların ana unsuru ise akıldır. Mutezilenin özellikle hüsün-kubuh konusunda belirleyici olarak aklı esas alması, fıkhi hükümlerin yorumlanmasında müntesipleri açısından rahatlık sağlamıştır. Bir yönüyle temelinde akıl olan istihsan kavramının sahibi Hanefi ekolüne, bir yönüyle de hüsün-kubuh konusu başta olmak üzere akılcılıkla özdeşleşmiş mutezile ekolüne mensup Zemahşeri'nin fıkıh anlayışının araştırılması, günümüz fıkhına yeni bir bakış açısı getirmesi açısından önem arz etmektedir. Eserin sonuç kısmında belirtildiği üzere; Zemahşeri'nin, yeni karşılaşılan fıkhi problemleri çözmede farklı mezheplerden yararlanılmasına dair görüşleri, ahkam ayetlerinin yorumlanmasında azimet ve ruhsat kavram-

larına çokça yer vermesi, maslahat prensibini ve kolaylığı esas alması böyle bir çalışmanın önemini daha da artırmıştır. Yazar, böyle bir çalışmayla günümüz fıkıh ilmine önemli bir katkıda bulunmuştur.

Bu değerli çalışmaya emek veren Hilal Demiralay Cambaz'ı tebrik ediyorum. Kendisinin nice güzel ve faydalı eserler vermesini Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

ÖN SÖZ

İslâm düşünce geleneği, nass ile akıl arasındaki dengeyi kurma çabası etrafında şekillenmiş; bu çabanın en sistematik tezahürlerinden biri ise fıkıh usûlü ilmi olmuştur. Fıkıh usûlü, yalnızca hüküm çıkarma yöntemlerini belirleyen teknik bir disiplin değil, aynı zamanda İslâm'ın normatif yapısının anlaşılmasını mümkün kılan temel bir düşünce çerçevesidir. Bu yönüyle usûl hem nasların yorumlanma biçimini hem de bu yorumların arkasındaki zihnî ve itikadî arka planı görünür kılmaktadır.

Bu çalışma, klasik literatürde daha ziyade müfessir kimliğiyle temayüz eden Zemahşerî'nin, çoğu zaman tali planda bırakılan fıkıh usûlü anlayışını merkeze alarak onun düşünce sistemini yeniden okumayı amaçlamaktadır. Zira Zemahşerî, yalnızca bir dil ve tefsir âlimi değil; aynı zamanda itikadî kabulleri, dilsel yetkinliği ve analitik yaklaşımıyla fıkhî yorumlara özgün katkılar sunan çok yönlü bir mütefekkirdir.

Hicrî altıncı yüzyıl, mezheplerin büyük ölçüde teşekkülünü tamamladığı, fıkhî birikimin sistemleştirildiği ve mezhep bağlılığının belirginleştiği bir dönemdir. Böyle bir ilmî atmosferde Zemahşerî'nin, mezhep sınırlarını zorlayan ve yer yer aşan yorumları, onun düşünce dünyasında aklın, hikmetin ve maslahatın ne derece merkezi bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda onun fıkıh usûlü anlayışı, yalnızca tarihsel bir inceleme konusu değil; aynı zamanda günümüz fıkhî problemlerine yaklaşım bakımından da dikkate değer imkânlar sunmaktadır.

Bu eser, "*Zemahşerî'nin Fıkıh Usulü Anlayışı*" adıyla doktora tezi olarak hazırlanan çalışmanın gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş hâlidir. Çalışmada, Zemahşerî'nin başta *el-Keşşâf* ve *Ruûsü'l-Mesâil* olmak üzere temel eserleri esas alınarak onun fıkıh usûlüne dair yaklaşımı, kavramsal ve metodolojik bir çerçevede ele alınmıştır. Özellikle Mutezilî düşüncenin temel ilke-

leri olan hüsün-kubuh, akıl ve salah-aslah kavramlarının, onun fıkhî yorumlarına nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çerçevede eser üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Zemahşerî'nin düşünce dünyasını şekillendiren temel kavramlar ele alınmış; ikinci bölümde usûl anlayışı deliller ve lafız teorisi bağlamında incelenmiş; üçüncü bölümde ise onun fıkıh anlayışının karakteristik özellikleri ortaya konulmuştur. Böylece müellifin yalnızca teorik düzlemde değil, aynı zamanda pratik fıkhî yorumlarında da nasıl bir metodoloji takip ettiği bütüncül bir bakışla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın temel iddiası, Zemahşerî'nin fıkıh usûlü anlayışının, akıl ile nakil arasında kurduğu dengede ve maslahat merkezli yaklaşımında aranması gerektiğidir. Onun yorumlarında görülen çok yönlülük, yalnızca dilsel ustalığın değil; aynı zamanda derin bir usûl bilincinin ve sistematik bir düşünce yapısının ürünüdür. Bu yönüyle Zemahşerî, klasik fıkıh geleneği içerisinde özgün bir konuma sahip olup, yeniden okunmayı hak eden müstesna bir isimdir.

Bu çalışmanın hem Zemahşerî literatürüne hem de fıkıh usûlü tartışmalarına mütevazı bir katkı sunması temenni edilmektedir.

Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde, ilk andan itibaren ufkumu açan ve yazım süreci boyunca desteğini daima hissettiren çok kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'a; ayrıca tez sürecinde tenkit ve tavsiyeleriyle yol gösteren tez izleme komitesindeki değerli hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Bilhassa eserin akademik anlamda gelişimine katkı sağlamakla birlikte destek ve motivasyonunu hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Dr. İsmail Hakkı Cambaz'a ve evlatlarım Ahmed Asım ile Dücane'ye hasseten aile büyüklerime minnettarım.

Dr. Hilal Demiralay CAMBAZ
Manisa 2026